

تحولات کالبدی روستای الوند

(با توجه به ایجاد شهر صنعتی البرز)

سیمابوذری

دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه شهید بهشتی
عضو هیئت علمی مؤسسه پژوهش و برنامه ریزی آموزش عالی

مقدمه

در سالهای پس از پایان جنگ جهانی دوم، نقل و انتقالات نیروی انسانی و تحولات ناشی از آن منجر به ظهور پدیده‌ای به نام "توسعه" گردید. که به ویژه برای کشورهای جهان سوم و مخصوصاً کشورهای تازه استقلال یافته به صورت شعاری نودرآمد.

در بین سالهای ۱۹۵۰ تا ۱۹۶۰ اغلب توسعه را به عنوان یک پدیده اقتصادی می‌دانستند. اساس این طرز تفکر از تئوری رشد اقتصادی سرچشمه گرفته بود. این تئوری، رشد یک کشور را در توسعه اقتصادی می‌داند و معتقد است که با بالا رفتن رشد ناخالص ملی (GNP) شرایط توزیع عادلانه توسعه بوجود می‌آید و جریان رشد به صورت موج درآب (Trickle-down) گسترش پیدا می‌کند و به نقاط محروم سرایت می‌کند. تئوری رشد اقتصادی، بالا بردن ظرفیت تولیدی را در تمرکز سرمایه‌ها و مخصوصاً فرار گرفتن مراکز تولیدی در کنار شهرهای بزرگ می‌دانست. با توجه به این نظریه اغلب کشورهای در حال توسعه برای بالا بردن ظرفیت تولیدی خود به سمت صنعتی کردن کشور و فعالیتهای سرمایه بر (Capital Investment) روی آوردند. داشتن تولیدات بیشتر و بالا بردن درآمد به عنوان بالاترین عامل توسعه در نظر گرفته شد. بسیاری از کشورهای در حال توسعه، توسعه اقتصادی را در صنعتی کردن جامعه می‌دانستند. مخصوصاً صنعتی که مواد اولیه آن از خارج وارد می‌گردید.

در ایران بعد از انقلاب مشروطیت، بحث توسعه به مفهوم جدید آن مطرح گردید. ورود یا به عبارتی هجوم شتاب زده و سریع سرمایه داری به کشورمان از بازتابهای عمده تقلید دولتمردان (خصوصاً در دوران پهلوی اول و دوم) از نظام سرمایه داری غرب به منظور توسعه کشور بود. حکومت وقت سعی می‌نمود تفکرات مدرنیسم را در تمامی ابعاد اجتماعی - اقتصادی و سیاسی در کشور پیاده کند و بدون توجه به تاریخ طولانی و زیرساختهایی که موجب تحولات اقتصادی و اجتماعی کشورهای اروپایی شده بود با تصمیمات و اقدامات شتابزده تمام هم خود را صرف این امر نموده بود که در یک مقطع زمانی کوتاه از تمامی دستاوردهای انقلاب صنعتی استفاده کند. به همین منظور بعد از سال ۱۳۰۰ هـ.ش نقاط خاصی در کشور انتخاب و تمامی سناریوهای توسعه و تغییر و تحولات مورد نظر در این مناطق به مورد اجرا گذاشته شد. بدین معنی که صنایع، کارخانجات، پادگانهای نظامی، ادارات و سازمانهای دولتی، نهادهای جدید اجتماعی، دانشگاهها و مراکز آموزش عالی و... در این کانونهای برگزیده، احداث شدند که البته راههای ارتباطی و خطوط راه آهن این کانونهای برگزیده را به هم ارتباط می‌دادند. وجود چنین توسعه‌ای به دلیل تمرکز شدید و عدم

تعادل در سطح مناطق کشور سبب گردید تا تمام امکانات و قدرت در یک یا چند منطقه تمرکز یابد و سایر مناطق به صورت حاشیه‌ای عمل نماید. بدین ترتیب توسعه فضایی کشور نیز به دو بخش تقسیم گردید:

۱- بخش کوچکی از کشور برخوردار از رشد

۲- بخش وسیعی از کشور محروم و غیر برخوردار از امکانات

که این امر خود مسائل و مشکلات فراوانی از قبیل فقیر ماندن تعداد کثیری از جمعیت، تخلیه روستاها و مهاجرت به سوی شهرهای بزرگ، حاشیه‌نشینی، ناهنجاریهای اجتماعی و... را به دنبال داشت. لذا در مقابل این مسائل و مشکلات، موضوع اینکه چگونه می‌توان شرایطی بوجود آورد که این عدم تعادل را در مناطق کم‌کرد برای اغلب برنامه ریزان مطرح و موضوع برنامه ریزی منطقه‌ای را عنوان نمود. به طوری که در برنامه عمرانی سوم (۱۳۴۱-۱۳۴۶)، توجه بیشتری به منطقه‌ای کردن برنامه ملی شد و لزوم توجه به نظریات استادان و همراهی آنها با کارشناسان سازمان برنامه تصریح شد. اگرچه در این برنامه توجه به مناطق عقب مانده ابراز می‌شد اما هدف اصلی، یافتن نواحی مستعد کشاورزی با بازده بالای اقتصادی و ایجاد قطبهای کشاورزی و قطبهای صنعتی (اصفهان، تبریز، اراک و قزوین) به منظور عدم تمرکز فعالیتهای خصوصاً محدود کردن فعالیتهای صنعتی در شعاع ۱۲۰ کیلومتری تهران بود.^(۲)

بر مبنای سیاست فوق، طرح ایجاد شهر صنعتی البرز به منظور دور کردن صنایع از پایتخت و متمرکز کردن آن در یک نقطه مطرح و در محل فعلی یعنی در نزدیکی روستای الوند به مورد اجرا گذاشته شد. انتخاب این منطقه و اجرای سیاستهای در نظر گرفته شده سبب گردید تا نواحی اطراف و روستاهای مجاور تحت تأثیر قرار گیرند و تغییر نقش دهند. یکی از روستاهایی که بیش از سایر نقاط تحت تأثیر شهر صنعتی البرز قرار گرفت، روستای الوند بود که در این مقاله سعی گردید تا تأثیر این اثرات در قالب تحولات کالبدی، جمعیتی و اقتصادی به تصویر کشیده شود.

موقعیت جغرافیایی روستای الوند

روستای الوند در ۵۰ درجه و ۳۰ دقیقه طول شرقی و ۳۶ درجه و ۱۲ دقیقه عرض شمالی قرار گرفته است. الوند در فاصله ۱۴۰ کیلومتری جنوب شرقی شهر قزوین و در فاصله ۱۴۰ کیلومتری شمال غربی تهران و در مسیر جاده قدیم تهران - قزوین واقع شده است. روستای الوند (که در حال حاضر به شهر الوند شهرت دارد) از نظر تقسیمات سیاسی و اداری کشور در سال ۱۳۸۰ جزو بخش البرز از توابع شهرستان قزوین است.^(۳) (نقشه (۱))

جمله الوند از نظر دانه بندی درشت و از عناصر خردشده‌ای تشکیل یافته که عمدتاً از جنس سنگهای آذرین و سیلیسی هستند، به همین علت آبهای موجود در این قسمت از نظر کیفیت کاملاً مناسب بوده و املاح آن پایین است. از نظر کشاورزی، آب منطقه الوند، جزو آبهای است که شوری آن کم و از نوع آبهای متوسط تا خوب برای کشاورزی محسوب می‌شود. از نظر صنعتی طبق نظر پلوتونیکف^۵ سختی آبهای که برای خنک کردن انواع موتورهای صنعتی مورد استفاده قرار می‌گیرد نباید از ۴۰۰ میلی گرم در لیتر تجاوز کند. لذا، سختی آب منطقه از نوع درجه ۱۲ می‌باشد که حداقل سختی آن ۵۰ و حداکثر ۴۰۰ میلی‌گرم در لیتر می‌باشد که برای استفاده صنعتی باید با تصفیه سختی همراه باشد. از نظر آشامیدن نیز آبهای منطقه الوند، طبق نظر شولر، جزو آبهای درجه یک و دو محسوب می‌شود. بطور کلی منابع آب منطقه عمدتاً از دو طریق آبهای سطحی و زیرزمینی تأمین می‌شود.

موقعیت شهر صنعتی البرز

بنای طرح تأسیس شهر صنعتی البرز در سال ۱۳۴۱ همزمان با تهیه اولین طرح جامع قزوین گذاشته شد. در مطالعات طرح جامع قزوین چنانکه در آن زمان و خصوصاً در سالهای متعاقب آن متداول شده بود، منطقه صنعتی در فاصله بالنسبه طولانی از شهر قزوین ۱۴ کیلومتر توسط طراحان طرح جامع قزوین منظور شده بود.

بدین ترتیب شهر صنعتی البرز در سال ۱۳۴۷ (در زمینهایی که هم اکنون شهر صنعتی در آن احداث گردیده) با سرمایه گذاری بخش خصوصی و به موازات برنامه ریزی برای صنعتی شدن کشور و توسعه صنایع مونتاژ، با در اختیار گرفتن قسمتی از زمینهای زیرکشت روستای الوند، در قلب منطقه کشاورزی دشت قزوین بوجود آمد.^(۶)

بر اساس محاسبات مؤسسان شهر، اراضی انتخاب شده برای این مجموعه صنعتی که متجاوز از ۷۸۰ هکتار مساحت داشت، از مزایای زیر برخوردار بود:

۱- وجود نیروی انسانی فراوان و ارزان: (روستای دشت حاصلخیز قزوین در سالهای ایجاد شهر صنعتی (۵ سال بعد از اصلاحات ارضی) به علت آنکه کشاورزی از رونق چندانی برخوردار نبود و به آن توجه نمی‌شد، می‌توانستند کارگر زیادی در اختیار صنعت گذارده و نیروی انسانی غیر متخصص مورد نیاز را تأمین نمایند.

۲- نزدیکی به بازار مصرف

۳- زمین مسطح و ارزان (در ابتدا زمینهای شهر صنعتی به بهای مترمربعی ۵/۹ ریال از اوقاف خریداری شد)

۴- دسترسی به آب و برق

۵- دسترسی به راههای ارتباطی برای حمل مواد اولیه و محصولات تولید شده.

تحولات کالبدی روستای الوند

با توجه به مطالعات تاریخی و باتوجه به نزدیکی روستای الوند به شهر قزوین، عده‌ای معتقدند که خاستگاه اولیه روستای الوند به دوران پیش از تاریخ بازمی‌گردد اما عده‌ای دیگر از باستان شناسان بر این نکته تأکید می‌کنند که چون شواهد عینی و مشخص باستان‌شناسی در این منطقه وجود ندارد و باستان شناسان مستقر در جنوب شهر و خانه‌های قدیمی موجود در قلعه، خاستگاه

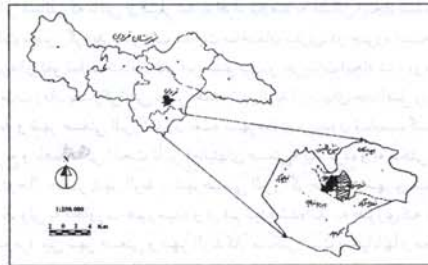
از نظر طبیعی نیز، این شهر بر روی دشتهای دامنه‌ای قرار گرفته است. ارتفاعات شمال شهر کوه جبل دار در فاصله ۲۰ کیلومتری و ارتفاعات غربی آن رشته کوههای سندق راق در فاصله ۳۴ تا ۳۸ کیلومتری و سلسله جبال طالقان در شرق شهر گسترش دارد. شیب شهر و اراضی اطراف آن در حدود ۲ درصد به طرف جنوب و متمایل به شرق می‌باشد. ارتفاع شهر به طور متوسط از سطح دریا ۱۲۴۰ متر می‌باشد. بلندترین نقطه شهر با ارتفاع ۱۲۴۳ متر از سطح دریا، در قسمت شمال شهر و پایین‌ترین نقطه آن با ارتفاع ۱۲۳۱/۴ متر از سطح دریا در جنوب شهر می‌باشد که اختلاف ارتفاع آن به ۱۲ متر می‌رسد.

اراضی و خاکهای روستای الوند

بطور کلی اراضی زیرپوشش روستای الوند از نظر آبیاری و نوع خاک به دو گروه تقسیم می‌شود.^(۴)

الف) اراضی درجه یک

این اراضی دارای قابلیت نفوذ متوسط با بافت خاک سطحی رس و شنی (Clayloam) می‌باشد. شیب آن ملایم بدون فرسایش و پستی و بلندی است. سطح آب زیرزمینی پایین (پایین‌تر از سه متر) بوده و هیچگونه محدودیت زه کشی ندارد. به علاوه سیل گیر نیز نمی‌باشد. قسمت اعظم اراضی روستای الوند خصوصاً قسمت‌های شمال و شرق روستا از این نوع است.

نقشه شماره (۱)، موقعیت شهرالوند و بخش البرز در شهرستان قزوین سال ۱۳۸۳

ب) اراضی درجه دو

این اراضی از سری خاکهای براون آهکی (Clay Brown) و دارای همان مشخصات اراضی درجه یک می‌باشد با این تفاوت که مقدار نسبتاً زیادی سنگریزه داشته و در بعضی نقاط، ناهمواری و فرسایش بادی در آن دیده می‌شود. رسی بودن طبقه زیرین، قابلیت نفوذ این خاک را کاهش می‌دهد. بخشی از اراضی روستابه صورت نوار باریکی در شمال آن به سبب کمی پستی و بلندی و خاک سطحی سبک، جزء اراضی درجه دو محسوب می‌شود و از کیفیت خوبی برخوردار است. در مجموع از نظر فیزیکوگرافی (وضعیت ظاهری اراضی) خاکهای این منطقه، جزو خاکهای دشتی آبرفتی (Alluvial Plain) می‌باشد و از نظر کشاورزی از کیفیت بالایی برخوردار است.

منابع آب روستای الوند

بر اساس گزارشات وزارت نیرو و (۵) آبرفتهای شمالی دشت قزوین و از

اولیه شهر را مربوط به دوران صفویه نسبت می‌دهند. با توجه به مطالعات تاریخی و شواهد موجود، هسته اولیه روستای الوند شامل قلعه‌ای بود به صورت مربع نزدیک به لوزی که دیواری با ۱۸ برج آن را احاطه کرده بود و دروازه ورودی آن در شمال قلعه واقع شده و بناهای عمومی آن حمام و مسجد بود و خانه‌های اربابی نیز نشان‌دهنده معماری خاص آن دوران می‌باشد. از آنجایی که در این قلعه آثاری از بازار و کاروانسرا وجود نداشته و فقط چند مرکز محله در آن به چشم می‌خورد شاید بتوان آن را یک ملک اربابی قدیمی دانست.^(۷)

فرم قدیمی قلعه تا تأسیس شهر صنعتی و اوایل دهه ۵۰ در فاصله ۱۲۰۰ متری حاشیه جنوب غربی شهر صنعتی البرز با وسعت تقریبی ۱۴/۲ هکتار در دیواری لوزی شکل به صورت محصور باقی مانده بود، با طرح تأسیس شهر صنعتی البرز در جوار روستای الوند از همان روزهای اول (پرسی و طرح شهر صنعتی) این روستا با مسائل و مشکلات ناشی از آن مواجه بود. بطوری که، ابتدا در جدال با صاحبان سهام شهر صنعتی در زمینه اشتغال غیرمجاز زمینهای زراعی روستا قرار می‌گیرد و سپس بتدریج بار سکونتی افرادی که به نحوی در شهر صنعتی اشتغال می‌شدند به روستا تحمیل شد، بدین معنی که از آغاز آماده سازی شهرک برای استقرار صنایع، مسئله حضور و توقف کارگران و مهندسين در محل اجرای پروژه و بیتوته موقت آنان وجود داشت، در این مرحله، عده‌ای از کارگران که اهل روستاهای نزدیک بودند، ترجیح دادند در دره الوند که فاصله کمی از محل اجرای پروژه داشت با هزینه خود مقیم شوند این دسته از کارگران پس از استقرار تدریجی کارخانجات جای خود را به کارگران ثابت بخش تولید صنعتی واگذار کردند و بعضاً نیز جذب این کارخانه‌ها شدند، اگرچه در این مرحله مؤسسين شهرک، زمینی به مساحت ۷۷۰۰۰ مترمربع را به بخش مسکونی اختصاص داده بودند و با احداث چندبلوک آپارتمانی موسوم به ۷ دستگاہ، تعداد اندکی از مهندسان و کارگران را از نظر مسکن تحت پوشش قرار داده بودند اما با توجه به جمعیت روزافزون کارگران و مهندسان، این مساحت و چندبلوک نه تنها نمی‌توانست جوابگو باشد بلکه اختصاص بخش کوچکی از سوی سهامداران به مسکن، به منظور اجرای نمادین ضوابط شهرک سازی و حفظ ظاهر نیز بود. از اینرو سهامداران با مشاهده گرایش کارگران به زمینهای حذفاصل شهر صنعتی و روستای الوند که ظاهراً راه حلی برای مشکل آنها بود، بیش از پیش خود را از قید تأمین مسکن لازم برای آنها رها کردند و به این ترتیب بار سکونتی مهاجرین متوجه روستای الوند گردید. روستا ابتدا تعدادی از مهاجرین را به صورت مستأجر در واحدهای مسکونی خود پذیرفت اما پس از مدتی در اثر تراکم بیش از حد، تحمل نیاورد و دیوار قلعه به سوی شهر صنعتی فرو ریخت و با استفاده از زمینهای پشت دیوار قلعه، زمینهای جدید برای سکونت مشتاقان فراهم آمد و به این ترتیب زمینهای این قسمت از الوند که متعلق به صاحبان نسق بود قطعه قطعه شده و به فروش رسید و مقدمات ایجاد شهر - روستای الوند در حد فاصل الوند قدیم و شهر صنعتی البرز فراهم گردید.

کمبود زمین برای ساختن اماکن مسکونی جدید در روستای الوند از نظر فیزیکی، افزایش بیش از حد تراکم مسکونی، کم توجهی به بهداشت مسکن و محیط، افزایش اجاره بهای واحد مسکونی، نامتناسب و غیرکافی بودن سرعت و حجم عملیات برنامه خانه سازی نهادهایی که عهده دار

اجرای برنامه مذکور بودند با نیازها و ممنوع بودن فعالیتها و عملیات ساختمانی در محدوده استحفاظی شهرها در یک دوره ده ساله از سال ۱۳۴۷-۱۳۵۷ و جلوگیری از فعالیتهای ساختمانی در خارج از محدوده‌های استحفاظی موجب انفجار آمیز شدن وضع مسکن در کل کشور به ویژه در شهر صنعتی البرز و... از جمله عوامل مؤثر در گرایش به زمینهای اخیر و ایجاد الوند جدید بود. از این رو یک جریان جدید در رابطه با مسکن بوجود می‌آید و رغبت سه گروه به شرح ذیل برای ساختمان سازی و خرید و فروش در الوند جدید فراهم می‌شود.

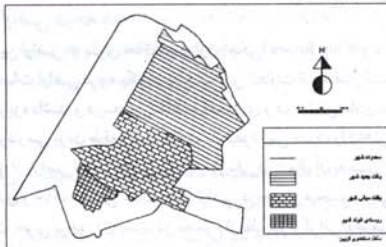
۱- کسانی که در شهر صنعتی به کار مشغول بودند و روستای الوند را محل مناسبی برای سکونت نمی‌دانستند و با توجه به مشکلات رفت و آمد بین محل کار و سکونت در قزوین و روستاهای اطراف، برای یافتن مکانی مناسب برای سکونت در نزدیکی محل کار انتظار می‌کشیدند.

۲- ساکنین الوند قدیم که به لحاظ وضع ناهنجار سکونتی مترصد فراهم شدن مکان سکونتی مناسبتر در خارج از روستا بودند.

۳- عده‌ای از کارکنان شهر صنعتی و عده‌ای دلال در پی اندوختن مال و افزایش سرمایه، که پیوسته به دنبال چنین موقعیتهای مناسب و سودآور بودند با یافتن زمینه‌های مناسب حرکت جدید برای ساخت و خرید و فروش زمین در الوند جدید را آغاز نمودند.

از سوی دیگر، در اواخر بهار سال ۱۳۵۷ (چندماه پیش از پیروزی انقلاب)، بر اثر مسائلی که ناشی از فشار شدید افراد نیازمند به مسکن، ایجاد شده بود، دولت مجبور گردید ممنوعیت فعالیت ساختمان سازی، در حوزه استحفاظی شهرها را لغو نماید. متعاقب لغو این ممنوعیت و جریانات ایجاد شده در منطقه، در مدت زمان بسیار کوتاهی بخش عمده شهر الوند (زمینهای حذفاصل روستای الوند و شهر صنعتی البرز) بدون نقشه شهر سازی و بدون تناسب، گسترش سریع و ناهماهنگی (تحت تأثیر فعالیتهای صنعتی) پیدا کرده و به شکلی درآید که در حال حاضر شهر الوند و شهر صنعتی البرز اگرچه بافت شهری متفاوتی دارند ولی به مجاورت هم رسیده و درهم تنیده شده‌اند به طوری که تعیین حدومرز بین شهر صنعتی و شهر الوند کار مشکلی است و خیابانها و معابر در آنها به صورت مشترک مورد استفاده قرار می‌گیرد.

بدین ترتیب از نظر بافت و کالبد شهر الوند را می‌توان به سه حوزه تقسیم نمود^(۸)؛ (نقشه ۲)

نقشه شماره (۲): تحولات کالبدی روستای الوند

الوند قدیم: بافت این قسمت از شهر کاملاً روستایی است و دارای خانه‌های با مصالح ساختمانی خشت و گلی یک و دو طبقه که معمولاً حیاط خانه‌ها دارای یک یا دو فضای مسقف است (شامل فضای زندگی ساکنان و فضای

۲ درصد از جمعیت روستایی شهرستان را تشکیل می‌داد. این روند افزایش ناگهانی عمدتاً ناشی از احداث و راه‌اندازی کارخانه‌های شهر صنعتی البرز و فعال شدن کارخانه‌های مذکور و سرازیر شدن کارگران نیمه ماهر و غیر ماهر از روستاهای اطراف و شهرهای دیگر به این روستا بوده است.

بعد از سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۵۵، روستای الوند به شهر تبدیل گردید و با وجود محدودیت‌هایی که تا سال ۱۳۵۴ در خصوص فعالیت‌های ساخت و ساز در محدوده حریم شهرها (همانگونه که قبلاً بدان اشاره گردید) وجود داشت، اما روند افزایشی جمعیت در این منطقه همچنان ادامه داشت. با ظهور انقلاب و رفع محدودیت‌ها و ممنوعیت کارهای ساختمانی در خارج از محدوده قانونی و حریم شهرها و امکان اسکان دائم هر چه بیشتر کارگران مهاجر، جمعیت الوند در سال ۱۳۶۵ به ۱۶۰۰۰ نفر رسید یعنی در مدت زمانی کمتر از ۱۰ سال جمعیت شهر به ۳/۶ برابر افزایش یافت. این روند در سال ۱۳۶۵ با ۲/۵ برابر افزایش به ۴۰۷۷ نفر رسید که نزدیک به ۱۲/۳ درصد از جمعیت شهر و ۶/۱ درصد از کل جمعیت شهرستان قزوین را شامل می‌شد. در سال ۱۳۷۵ طبق سرشماری عمومی نفوس و مسکن جمعیت شهر الوند به ۶۰۷۵۸ نفر رسید که امروزه پس از شهر قزوین، از نظر تعداد جمعیت دومین شهر پرجمعیت شهرستان محسوب می‌شود. ساختار جمعیتی منطقه از بعد خانوار نیز در طی چند دهه گذشته دارای افت و خیزهایی بوده چنانکه آمار موجود نشان می‌دهد، در سال ۱۳۴۵ بعد خانوار در روستای الوند ۵ نفر بوده، در سال ۱۳۵۵ این رقم به ۴/۹ نفر، در سال ۱۳۶۵ به ۴/۵ نفر و بالاخره در سال ۱۳۷۵ به ۴/۱ نفر رسیده است. که عمده دلیل کاهش بعد خانوار را در طی دوره مورد مطالعه می‌توان، مهاجرت کارگران مجردی دانست که در جستجوی کار به این منطقه آمده و در شهر ساکن شده‌اند.

تا سال ۱۳۷۵ شهر الوند با داشتن مساحتی حدود ۲۸۱۹/۱۲۴ کیلومتر مربع و با جمعیتی حدود ۶۰۷۵۶ نفر دارای تراکم نسبی ۲۱/۵ نفر در هر کیلومتر مربع است که چنانچه ملاحظه می‌شود این میزان در داخل شهر بطور متعادل توزیع نشده‌اند. بدین ترتیب که داده‌های موجود نشان می‌دهد، تراکم در بخشهای مختلف شهر متفاوت است، بطوری که: در الوند قدیمی که نطفه اولیه شهر یا روستای الوند نیز بوده و دارای بافت قدیمی نیز می‌باشد حدود ۴۳۱/۱۳۰ کیلومتر وسعت و نزدیک به ۱۰۳۰۰ نفر جمعیت دارد که این بخش از شهر حدود ۱۵/۳ درصد از مساحت کل شهر و ۱۷ درصد از کل جمعیت را در خود جای داده است بدین ترتیب تراکم نسبی جمعیت در بخش قدیمی شهر حدود ۲۳/۸ نفر در هر کیلومتر می‌باشد. در حوزه میانی که همان محدوده توسعه اولیه شهر است دارای مساحتی حدود ۹۶۵/۲۵۱ کیلومتر مربع است که نزدیک به ۴۲/۲ درصد از مساحت شهر و ۵۴ درصد از جمعیت را به خود اختصاص داده است. تراکم نسبی در این بخش از شهر ۶۹/۸ نفر در هر کیلومتر مربع می‌باشد. به عبارت دیگر چنانچه که قبلاً نیز بدان اشاره شد این قسمت دارای بافت قدیمی و دربرگیرنده مسکنی است که عمدتاً مهاجرین جوانی کار در صنایع شهر صنعتی البرز برای خود ساخته‌اند با کوچه‌های پرپیچ و خم و باریک و خانه‌هایی با مساحت‌های کوچک، از اینرو دارای بیشترین تراکم جمعیت نسبت به سایر بخشهای شهر می‌باشد. حوزه شمالی شهر که عمدتاً دربرگیرنده بافت جدید شهر می‌باشد، از سال ۱۳۶۰ به بعد گسترش یافته و دارای بافت شطرنجی

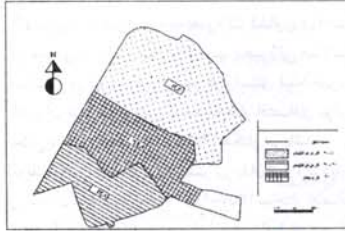
نگهداری دام، علوفه و یا محصولات کشاورزی اختصاص یافته است) با کوچه‌های باریک و پرپیچ و خم، بصورتی متراکم، معابر و واحدهای مسکونی در این بخش از شهر در راستای قبله (جنوب غربی) جهت یافته و بافت آن عمدتاً منعکس کننده ساختار اقتصادی تولید کشاورزی است. این بخش دارای وسعتی حدود ۱۴/۲ هکتار می‌باشد.

الوند میانی: همانگونه که پیشتر نیز بدان اشاره گردید، با احداث شهر صنعتی و رشد آن در فاصله زمانی ۱۳۴۶-۱۳۵۷ ساختار اقتصادی روستا دچار تحولی بنیادی گردید و تولید صنعتی (سرعت و افزایش تحرکات، گردش سریع پول) در منطقه منجر به جلب روزافزون جمعیت گردید. این افزایش انفجاری جمعیت موجب گسترش الوند در زمینهای بین قلعه و شهر صنعتی گردید. این بخش که به بخش میانی معروف است، بین سالهای ۱۳۵۷-۱۳۶۰ شکل گرفت. بافت این بخش از شهر که در شبکه شطرنجی نامنظم و متراکم شکل گرفته است مشابه سایر بافتهای شبه روستایی که پس از پیروزی انقلاب در نتیجه مهاجرت سریع روستائیان در حاشیه شهرها بوجود آمده، می‌باشد. خیابانها و معابر کم عرض و خانه‌ها با مساحت بسیار کوچک (۸۰-۷۰ مترمربع) و حداکثر دو طبقه با استفاده بر هرج و مرج از انواع مصالح (سنگ، آجر، خشت، سیمان، چوب، آهن، پلاستیک و...) ساخته شده‌اند. از دیگر ویژگیهای این بخش از الوند، تراکم بسیار زیاد ساختمانها است به نحوی که در داخل آن حتی یک قطعه زمین کوچک به فضای سبز یا فضای باز عمومی اختصاص ندارد. وسعت این بخش بطور تقریبی ۷۴ هکتار می‌باشد.

بخش شمالی و شمال شرقی الوند: توسعه این بخش از شهر پس از سال ۱۳۶۰ می‌باشد. بافت این بخش از شهر به صورت شبکه شطرنجی و منظم است و عمدتاً توسط تعاونیهای مسکن کارگری شهر صنعتی البرز ساخته شده است. در این قسمت از شهر بجز سه بلوک به مساحتی ۷/۷ و ۱/۴۳ هکتار که در آن ۱۵ ساختمان ۴ طبقه مسکونی و ۱۴ ساختمان ۵ طبقه مسکونی در مساحتی حدود ۲/۲ هکتار که طرح ریزی آن مربوط به سالهای قبل از انقلاب بوده، بقیه این بخش از شهر چهره‌ای تخت و مسطح و یک طبقه دارد و در امتداد کوچه‌های ۸ الی ۱۲ متری با عملکرد صرفاً مسکونی شکل گرفته است. از آنجا که این بخش از شهر بر مبنای یک طرح اولیه و با سرمایه گذاری گروههای تعاونی مسکن کارگری ساخته شده است، نحوه تفکیک زمین و مصالح کار شده در بناها از کیفیت بهتری برخوردار است. در نتیجه تفکیک زمین در این بخش از شهر، شبکه خیابانها و معابر نیز از وضعیت مناسبتری نسبت به دو بخش قبلی برخوردار است. بطوری که در بخش شمالی دو خیابان ۲۰ متری طولی و عرضی احداث شده است که رفت و آمد در این بخش را بسیار تسهیل کرده است.

سیر تحولات جمعیتی روستای الوند طی دهه‌های گذشته^(۹)

جمعیت روستای الوند در سال ۱۳۳۵ حدود ۵۹۵ نفر بود که با رشدی معادل ۲ درصد در سال ۱۳۴۵ به ۷۲۶ نفر افزایش یافت. البته رشد جمعیت در این دهه کمتر از میزان رشد طبیعی منطقه بود که عمده‌ترین دلیل آنرا می‌توان به دلیل مهاجر فرست بودن روستا ذکر نمود. روستای الوند در سال ۱۳۴۵ با ۷۲۶ نفر جمعیت نزدیک به ۰/۳ درصد از کل جمعیت روستایی شهرستان قزوین را به خود اختصاص داده بود. در سال ۱۳۵۵ جمعیت روستای الوند با افزایشی معادل ۶/۲ درصد به ۴۵۰۵ نفر افزایش و نزدیک به

نقشه شماره ۳؛
تراکم نسبی جمعیت
در مناطق مختلف
شهر اوند

تحولات اقتصادی اوند از گذشته تا حال

به طور کلی فعالیت اقتصادی روستای اوند که خاستگاه اولیه شهر کنونی اوند را تشکیل می دهد تا پیش از آغاز احداث شهر صنعتی البرز (سال ۱۳۴۶) همانند روستاهای دیگر در این منطقه کشاورزی و دامپروری همراه با مختصری صنایع دستی از جمله گلیم بافی بوده است، محصولات کشاورزی اوند در گذشته و حال غلات، پنبه، چغندر قند، صیفی جات و سبب زمینی و نیز محصولات باغداری آن به طور عمده سبب، کلابی و تاکستانهای مو می باشد. دامپروری در این روستا شکل سنتی داشته و هر خانوار کشاورز دارای چند رأس گوسفند، گاو و مرغ خانگی است که قسمتی از نیازهای خانوار را تأمین می کند و به عنوان یک عامل تولید اقتصادی که در بازار عرضه و تقاضا وارد شود، محسوب نمی گردد. نگاهی به تحولات اقتصادی اوند نشان می دهد که در سالهای ۱۳۴۲ و ۱۳۴۳ با اجرای اصلاحات ارضی، املاک و اراضی کشاورزی این روستا، میان ۱۴۰ خانوار کشاورز صاحب نسق تقسیم شد. همچنانکه تجربه کل کشور پس از اصلاحات ارضی نشان داد، تقسیم زمین بدون ارائه امکانات بهره وری از آن، نقش تعیین کننده ای در شکوفایی کشاورزی منطقه نداشته است.

با آغاز احداث شهر صنعتی البرز در سال ۱۳۴۶ ه.ش، ابتدا بخشی از نیروی جوان و فعال در روستای اوند به کارهای ساختمانی در مجتمع صنعتی مذکور و سپس به استخدام ثابت در کارخانه ها جذب شدند. از سال ۱۳۴۸ راه اندازی تعدادی از کارخانه های شهر صنعتی فعالیت خانه سازی در روستای اوند و اسکان تعدادی از کارگران کارخانه ها در این روستا رونق گرفت این پدیده تازه با روندی سریع تا سال ۱۳۵۴ (که فعالیت و عملیات شهرسازی و ساختمانی در خارج از محدوده قانونی و حریم شهرها تحت کنترل قرار گرفت و عملاً به کلی متوقف شد) ادامه یافت، بطوری که جمعیت ساکن از ۷۲۵ نفر در سال ۱۳۴۵ به ۴۵۰۵ نفر در سال ۱۳۵۵ افزایش یافت در این دوره فروش زمینهای بایر و موات و گاهی زمینهای دایر روستا به کسانی که قصد خانه سازی و اسکان داشتند با قبایله های عادی و با قیمت نازل شروع گردید و به تدریج قیمت های مذکور افزایش پیدا کرد. اکثر این زمینها به علت شمول قانون اصلاحات ارضی فاقد سند مالکیت بوده و فقط بنجاح اصلاحات ارضی داشتند و به دلیل نداشتن تفکیک ثبتی مجاز به معامله رسمی نبودند.

دو این دوره شهر صنعتی به عنوان یک مرکز عمده جذب کننده نیروی کار به مثابه یک عامل اقتصادی قوی در کنار شهر اوند مطرح گردید. در سال ۱۳۵۷ چند ماه قبل از انقلاب که رفع محدودیت و ممنوعیت از فعالیتها و عملیات شهرسازی و ساختمانی در خارج از محدوده قانونی و حریم شهرها اعلام گردید، فعالیت ساختمانی در اراضی حد فاصل بین روستای قدیمی اوند و شهر صنعتی البرز که ناحیه خود روی شهر اوند را تشکیل

داده و خانه های موجود در این بخش غالباً مهندسی ساز است. مساحت محدوده مذکور ۱۴۲۲/۴۳ کیلومتر مربع است که بیش از ۵۰/۵ درصد از کل مساحت شهر یا بیش از نیمی از شهر اوند را به خود اختصاص داده است. این بخش در سال ۱۳۷۵ بیش از ۲۹ درصد از جمعیت شهر را در خود جای داده است. تراکم نسبی در این محدوده ۱۲/۴ نفر در هر کیلومتر می باشد که نسبت به دویخش دیگر شهر دارای تراکم کمتری است که عمده ترین دلیل آن را می توان مجتمع های مسکونی دانست که با داشتن حداقل استانداردها توسط تعاونیهای مسکن برای مهندسان، تکنسین ها و کارگران شاغل در صنایع مستقر در منطقه ساخته شده است.

جدول (۱): جمعیت شهر اوند به تفکیک بعد خانوار

سال	تعداد جمعیت	بعد خانوار
۱۳۳۵	۵۹۵	-
۱۳۴۵	۷۲۶	۵
۱۳۵۵	۴۵۰۵	۲/۹
۱۳۶۵	۱۶۰۰۰	۴
۱۳۷۵	۶۰۷۵۸	۴/۱

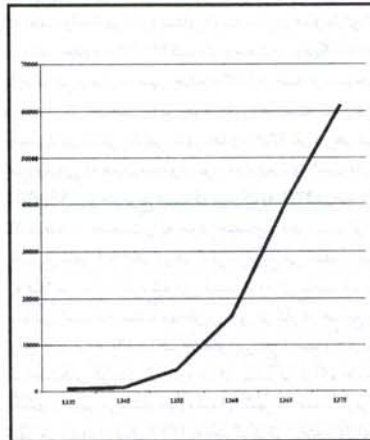
مأخذ: سرشماری های عمومی نفوس و مسکن شهرستان قزوین، مرکز آمار ایران

جدول (۲): مساحت و جمعیت بخشهای مختلف شهر اوند در سال ۱۳۷۵

بخش	مساحت به ۱۰ ^۵ کیلومتر مربع	درصد	جمعیت در ۱۳۷۵	درصد	تراکم نسبی جمعیت
اوند قدیمی	۴۴۱/۱۳۰	۱۵/۳	۱۰۳۰۰	۱۷	۲۳/۸
اوند میانی	۹۶۵/۲۵۱	۳۴/۲	۳۲۸۰۹	۵۴	۶۹/۸
اوند شمالی	۱۴۲/۷۴۳	۵۰/۵	۱۷۶۴۷	۲۹	۱۲/۴
کل شهر	۲۸۱۹/۱۲۴	۱۰۰	۶۰۷۵۶	۱۰۰	۲۱/۵

۱۰ شهرداری اوند

۲۰ سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهرستان قزوین ۱۳۷۵، مرکز آمار ایران

رشد تحولات
جمعیت
روستای اوند
طی سالهای
۱۳۳۵-۱۳۷۵

می‌داد، از سر گرفته شد. به طوری که خرید و فروش زمین در خارج از قلعه الوند رونق پیدا کرد و به دلیل تأمین مسکن (هر چند به صورت ابتدایی و ناقص) روستائیان مهاجر به این شهر هجوم آوردند و در نتیجه از نظر اقتصادی تحولی در این شهر بوجود آمد در بین سالهای ۱۳۵۷ تا ۱۳۶۵ شهر صنعتی فعال گردید و حدود ۵۰ درصد از کارخانجات آن راه اندازی شد و فعالیت ساختمانی بقیه کارخانجات و منازل مسکونی کارگران آغاز شد و در نتیجه این عوامل تأثیر مستقیمی روی شهر الوند به جا گذاشت. در سال ۱۳۵۸ (بعد از انقلاب) تحت عنوان واگذاری زمینهای کشاورزی به کشاورزان بی زمین و کم زمین، باغ مشجر (با درختان سیب) موسوم به "باغ عمران" با وسعتی در حدود ۸۵ هکتار که در جنوب غربی روستای الوند قرار دارد به صورت بلاعوض و مشاع از سوی دولت در اختیار کشاورزان روستای الوند قرار گرفت. این اقدام با هدف کنترل رشد شهر و تشویق روستائیان روستای الوند به کشاورزی صورت گرفت. اما در این دوره که شهر الوند رشد انفجاری می‌زی پیدا کرده بود و از نظر اقتصادی رونق فراوانی یافته بود کشاورزان باغ مذکور را اجاره داده و از درآمد حاصل از اجاره آن بهره می‌گرفتند و خود به عنوان بخش عمده‌ای از نیروی فعال شهر الوند در فعالیتهای صنعتی و یا بخشهای خدماتی وابسته مشغول فعالیت می‌گردیدند. امروری اقتصاد موجود شهر الوند بطور متکی بر مجتمع صنایع و کارخانجات شهر صنعتی البرز که یکی از بزرگترین مجتمع‌های صنعتی کشور است، می‌باشد از اینرو با توجه به عملکرد شهر الوند، الوند دارای نقش "سکوتی - خدماتی" است. علاوه بر مجتمع صنعتی البرز در حال حاضر در شهر الوند چند کارگاه کوچک و متوسط صنعتی نیز دایر گردیده و تعداد آنها در طی سالهای اخیر روبه افزایش نهاده است.

کشاورزی و دامپروری هم که ساختار اقتصادی سابق روستای الوند و سایر روستاهای مجاور است تا حدودی حفظ گردیده و حتی موجبات و امکاناتی برای تداوم و توسعه آن موجود است. بنابراین مشاغل ساکنان شهر الوند را برحسب بخشهای مختلف اقتصادی می‌توان در چند بخش تقسیم نمود:

● **کشاورزی:** کشاورزی و دامپروری در الوند اگرچه نه به رونق گذشته، اما همانگونه که در ابتدای بحث نیز ذکر گردید در روستای سابق الوند که اکنون ناحیه کوچکی از شهر الوند را تشکیل می‌دهد، در جریان می‌باشد. بدین معنی که در قسمت‌های جنوب جنوب شرقی شهر الوند قسمتی از زمینهای کشاورزی و باغهای مشجر (به غیر از باغ عمران) هنوز از هجوم ساخت و ساز مصون بوده و فعالیتهای کشاورزی به شیوه سنتی و در حد تأمین نیاز تعداد محدودی خانواده ساکن الوند ادامه دارد.

● **صنایع سبک:** در حال حاضر صنایع سبک سهم عمده‌ای در فعالیتهای شهر الوند ندارد لیکن با توسعه شهر صنعتی و راه‌اندازی کارخانجات مستقر در آن، به ناچار برخی از صنایع سبک وابسته به آنها در شهر الوند گسترش یافته و توانسته جاذب بخشی از جمعیت فعال موجود در منطقه باشد.

● **خدمات:** اگرچه در حال حاضر بخش قابل ملاحظه‌ای از خدمات مورد نیاز ساکنان شهر الوند، اعم از خدمات عمومی و خرید مایحتاج و خصوصی از شهر قزوین تأمین می‌گردد اما با ایجاد توسعه روزافزون تأسیسات و واحدهای خدماتی دولتی و خصوصی در شهر الوند، روند تأمین خودکفایی خدماتی در این شهر با سرعت در حال پیشرفت است. نیروی انسانی شاغل در بخش خدمات دولتی و عمومی شامل مدارس،

درمانگاه، شهرداری، مخابرات و سایر نهادهای اداری، انتظامی و... با خانواده‌های خود حدود ۳۰ درصد از جمعیت شهر را تشکیل می‌دهند. در یک جمع بندی می‌توان چنین مطرح نمود که بیش از ۶۰ درصد جمعیت شاغل در کارخانه‌های شهر صنعتی البرز، ۳۰ درصد در بخش خدمات و کمتر از ۱۰ درصد در بخش کشاورزی در این شهر مشغول فعالیت می‌باشند.

جمع بندی

ایجاد مجتمع صنعتی البرز، اگرچه موجب رونق اقتصادی و بالارفتن سطح اشتغال در منطقه گردیده، لیکن عدم برنامه ریزی صحیح و بی توجهی به آثار تأسیس شهر صنعتی البرز مشکلات فراوانی برای مردم روستاهای اطراف، به خصوص روستای الوند به بار آورده است.

روستای کوچک الوند که پیش از تأسیس شهر صنعتی البرز دارای ساخت سنتی مبتنی بر کشاورزی بود پس از ایجاد مجتمع در سطح وسیعی جاذب جمعیت گردید، به طوری که جمعیت آن در فاصله دو سر شماری ۱۳۴۵ و ۱۳۵۵، بیش از ۶ برابر رسید، در جریان مهاجرت این عده، کشاورزان از منابع درآمدی جدیدی برخوردار شدند (اجاره دادن مسکن، فروش زمین برای خانه سازی، مغازه داری و...) و بدین ترتیب تقاضای آنها برای کالاهای مصرفی افزایش یافت و به مصرف زیاد خود گرفتند. اقتصادی که در گذشته تقریباً خودکفا بود بیشتر مواد غذایی مصرفی خود را تأمین می‌کرد اکنون با محدود شدن اقلام تولیدات کشاورزی به طور عمده به خارج از روستا متکی است. اگرچه تولیدات کشاورزی به سوی اقتصادی ترین نوع محصول (چغندر قند) گرایش یافته، لیکن به علت سیاستهای غلط اقتصادی، بالابودن مزد کارگر و حمل و نقل، درآمد حاصله پامشگویی هزینه زندگی کشاورزان که اکنون نوع مصرف آنها دگرگون شده نیست، به همین جهت نسل جوان روستا به سوی صنعت و کارگری در کارخانه‌ها روی آورده‌اند.

با افزایش جمعیت روستا و بالارفتن تقاضای کالاهای مصرفی، برخی از کشاورزان صاحب سرمایه نیز به مشاغل خدماتی از قبیل مغازه داری پرداخته‌اند. از سوی دیگر با توجه به بافت ناهمگون شهر و توزیع نامتعادل آن امروزه تأسیسات بهداشتی و خدماتی برای برنامه ریزان با مشکلات زیادی همراه است.

منابع و مآخذ

- ۱- مهندسین مشاور پارت، ارزیابی سیاست ایجاد شهرداری در روستاهای بزرگ، جلد سوم، وزارت کشور، ۱۳۷۵، ص ۱۰۶.
- ۲- علی حاج یوسفی، برنامه ریزی منطقه‌ای در ایران، همایش پنجاه سال برنامه ریزی توسعه در ایران، ۱۸-۲۰ اسفند ۱۳۷۷، دانشگاه علامه طباطبائی، ص ۴۱۱.
- ۳- ورجاوند پرویز، سرزمین قزوین، انجمن آثار ملی، ۱۳۴۹، ص ۲۷۵.
- ۴- مدنی مفرد، بررسی وضع عمومی خاکشناسی و طبقه بندی اراضی دشت قزوین، مؤسسه تحقیقات آب و خاک وزارت کشاورزی، سال ۱۳۵۹، ص ۱۹۶.
- ۵- معصومی، علی، هیدرولوژی دشت قزوین، سازمان طرح آبیاری دشت قزوین، ۱۳۶۸، ص ۹۰.
- ۶- شهرداری الوند، طرح هادی شهر الوند، استانداری زنجان، ۱۳۶۲، ص ۳.
- ۷- گلریز، سید محمد علی، مینودریابابالجنه قزوین، جلد اول، انتشارات طه، ۱۳۳۷، ص ۱۰۳.
- ۸- شهرداری الوند، طرح هادی شهر الوند، استانداری زنجان، ۱۳۶۲، ص ۴۵.
- ۹- مرکز آمار ایران، سرشماریهای عمومی نفوس و مسکن شهرستان قزوین، طی سالهای ۱۳۷۵، ۱۳۶۵، ۱۳۴۵، ۱۳۳۵.